

Orsökir til altjóða

Størsti hjálparpakkin í donsku søguni er júst latin bankakundum í øllum ríkinum, og innlánini í føroysku bankunum eru tryggjað. Sama slag av tryggingum verður latið bankum kring knøttin. Men hvør er orsøkin til figgjarkreppuna, sum nú herjar allan heim? Tað er høvuðsevnið í hesi kronikkini eftir Magna Laksáfoss, búskaparfrøðing og lögtingsmann. Hetta er fyrra kronikkin av tveimum, har Magni Laksáfoss, búskaparfrøðingur og lögtingsmaður, viðger figgjarkreppun, sum herjar heimin í hesum døgum. Seinna kronikkin verður prentað týsdagin í komandi viku. Kronikkin greiðir frá søguligu orsökunum til figgjarkreppuna, gongdini higartil og politisku tiltøkunum, ið eru tikin úti í heimi higartil. Kreppan hevði sín uppruna í amerikanska íbúðarmarknaðinum, men hevur síðan breitt seg til allan heimin. Íslendski búskapurin er fyri veruligum hóttafalli, men neyðugt er ikki at stúra fyri, at føroyski figgjargeirin fær somu trupuleikar

VINNU-KRONIKK

Magni Laksáfoss
búskaparfrøðingur

Fíggjarkreppan byrjaði í USA, og í fyrstani varð hildið, at hon fór at vera avmarkað til USA. Men av tí, at peningaheimurin er “forbundin kør”, breiddi kreppan seg skjótt til figgjarmarknaðir kring allan heim.

Spurningarnir, vit sita eftir við eru nógvir. Hvi byrjaði kreppan í USA? Hvussu fer hon at raka okkum í Føroyum? Hvussu rakar hon brøðratjóðina Ísland?

Frágreiðingarnar til figgjarkreppuna í USA eru nógvar. Ilt er at siga við vissu, hvør veruliga orsøkin er, men her verður givið eitt boð.

Vaksandi figgjar-marknaður

Seinastu mongu árin er figgjar-marknaðurin vaksin almikið. Eftir 11. september 2001 valdi amerikanski tjóðbankin, Federal Reserve, við Alan Greenspan á odda, at økja peningamongdina munandi í USA. Enski tjóð-bankin valdi at fylgja somu kós og økti eisini pengamongdina. Hetta meta summi at vera byrjanin til stóru figgjarligu ekspansiónina seinnu árin.

Við ríkiligum gjaldføri og lágari rentu á marknaðinum komu nýggj lánitilboð, m.a. við avdráttarskøða, og figgjar-stovnarnir gjørdust alt meiri ágangandi. Hesar ágangandi bankarnar kenna vit eisini m.a. úr Íslandi. Teir hava virkað sum íløgubankar og framt stór keyp bæði í Føroyum, Bretlandi, Danmark og í øðrum londum.

Vit venda aftur til íløgubankarnar seinni. Fyrst skulu vit hyggja at orsökini til manglandi gjaldførið á figgjarmarknaðinum

og fallandi virðini á ognunum. Høvuðsorsøkin er gongdin á íbúðarmarknaðinum í USA.

Íbúðarmarknaðurin í USA í trupuleikum

USA hevur munandi færri velferðarskipanir enn londini í Evropu. Í staðin eru aðrar skipanir settar í verk. M.a. eru lógir settar í verk fyri at fáa privata marknaðin til at taka sær av nøkrum viðurskiftum. Millum hesar eru lógirnar frá 1977 og 1995, sum áleggja figgjarstovnum av lata fólki lán, hóast tey móguliga ikki høvdu ráð til at gjalda lánini aftur. Hetta merkir, at álagt verður figgjarmarknaðinum at taka ein váða upp á seg, sum hann annars ikki vildi havt tikið. Hesi lán eru millum tey, ið verða kallaði subprime-lán – altso eitt lán við størri váða fyri peningastovnin enn vanlig lán.

Fyri at stýra váðanum best móguligt valdi figgjarmarknaðurin at selja vánaligu lánini víðari saman við góðum lánum í einum “láni-pakka” har góð og vánalig lán verða “buntaði” saman og seld víðari á marknaðinum. Hetta eru sokallaðu CDO’irnar – Collateral Dept Obligations. Av tí at lánini eru buntaði saman, er ringt at gjøgnumskoða, júst hvat er í einum CDO – hetta hevur verið við til at økt um óvissuna í skipanini.

So hvørt, sum gjaldførið øktist vuku prísirnir á íbúðarmarknaðinum í stórum. Tá fólk seinni fáa trupuleikar við at gjalda lánini á íbúðunum, byrjar álitid á CDO’irnar at vikna, og bankarnir gerast afturhaldandi við at veita hvørjum øðrum lán og gjaldførið á marknaðinum frystur fast – gjaldføriskreppan er byrjað.

Av tí, at kreppan byrjar í íbúðarmarknaðinum við subprime-lánum, bleiv hon fyrstu tíðina oftast rópt subprime-kreppan.

Bank run á Northern Rock

So hvørt, sum bankarnir gerast støðugt meiri afturhaldandi við at

lána hvørjum øðrum pening, gerst tað eisini støðugt truplari at bankunum at halda virksemd koyrandi.

Hetta frættist eisini millum fólk á gøtuni, og fyri fyrstu ferð í 100 ár upplivir Onglandi eitt sokallað bank run ella run on the bank, sum fær bankan Northern Rock at falla.

Hetta hendir, tá eitt stórt tal av bankakundum taka peningin hjá sær út úr bankanum, tí tey halda at bankin er um at fara á húsagang. Hetta virkar sum ein sjálvuppfyllandi profeti, tí so hvørt sum fólk taka peningin út úr bankanum, gert trupuleikin hjá bankanum samsvarandi størri. At enda, tann 22. februar 2008, tekur enski staturin um endan, og Northern Rock verður yvirtikin.

Fannie Mae og Freddie Mac

Umframt lógirnar frá 1977 og 1995 eru eisini tveir hálvalmennir stovnar í USA, sum skulu veita lán til sethúsamarknaðin og sum við tíðini eru vaksnir til at hava uml. helvtina av øllum íbúðarmarknaðinum í USA. Hesir eru Federal National Mortgage Association, vanligar nevnt Fannie Mae, og Federal Home Loan Mortgage Corporation, vanligar nevnt Freddie Mac.

So hvørt, sum trupuleikarnir á íbúðarmarknaðinum vaksu, gerst alt truplari hjá Fannie Mae og Freddie Mac at klára sínar skyldur – tí eru hesir lánistovnarnir eisini millum offriini í figgjarkreppuni. Tann 7. september 2008 tók amerikanska stjórnin yvir bæði Fannie Mae og Freddy Mac.

Íløgubankarnir hokna

Næstu offriini eru sokallaðu íløgubankarnir. Tá óveður er á figgjarmarknaðinum, eru íløgubankarnir millum teir harðast raktu, og hesaferð er einki undantak. Tí vóru íløgubankarnir Bear Stearns (17. mars 2008) og Lehman Brothers (15. september

2008) eisini skjótt at hoyra millum nøvnini á figgjarstovnum í trupuleikum.

Í Føroyum kenna vit lítið til íløgubankar. Okkara peningastovnar virkað sum vanligir bankar og ikki sum íløgubankar.

Høvuðsvirksmið hjá einum íløgubanka er at lána pening á figgjarmarknaðinum fyri at keypa og selja ognir og fyrirtøkur. Hetta merkir, at virksemd hjá íløgubankunum er serliga tengt at gjaldførinum á figgjarmarknaðinum, og at bankin serliga er førur fyri at tjena pengar, tá ognirnar á marknaðinum hækka í virði.

Tilsvarandi verri er at vinna pening og dríva fyrirkøna, tá ognirnar á marknaðinum minka í virði, og gjaldførið á marknaðinum minkar.

Í dag hava íløgubankar kring

heimin truplar tíðir – eins og vit kenna tað frá bankunum úr Íslandi. Hóast íslendsku bankarnir, mær vitandi, ikki formelt eru íløgubankar, líkist stórir partur av virkseminum tí hjá vanligum íløgubankum. Tann 29. september 2008 yvirtók íslenska stjórnin Glitnir.

Millum kendastu íløgubankarnir í USA eru Morgan Stanley, Merrill Lynch, Bear Stearns, Lehman Brothers og Goldman Sachs. Av hesum eru summir farnir á heysin, meðan aðrir eru givnir at reka íløgubankavirksemi fyri í staðin at reka vanligt bankavirksemi.

Tvinnar móguligar politiskar loysnir

Fyri at loysa figgjarkreppuna eru tvinnar móguligar politiskar